

Mravní výchova dětí školního věku a otázky jejího rozvíjení

Teorie výchovy, podzim 2013

Katedra pedagogiky PdF MU,

Hana Filová

Vstupní otázky:

- **Jakou roli má mravní výchova v celkové vychovanosti člověka?**
- **Co je její podstatou?**
- **Kam směřuje, jaké má cíle?**
- **Jaké výchovné strategie jsou při ní funkční?**
- **Jak lze ověřovat její výsledky?**

Mravní výchova =

- výchova v užším smyslu, jádro „vychovanosti“, předpoklad důvěryhodného sociálního zakotvení člověka
- jedna ze složek výchovy (5), která prolíná a usměrňuje všechny ostatní výchovné vlivy (RV, PrV, EV, TV),
- V RVP ZV (2005) zasahuje v teorii i praxi do „průřezových témat“ - OSV, VDO, EvrGV, MKV, EkV, MedV (RVP ZV 2005); formálně má těžiště v osobnostní a sociální výchově

Co je morálka (mravnost)?

(z lat. slova „mos“ neboli mrav, zvyk, obyčej)

1. **soubor hodnot, uznávaných mravních norem**, pravidel a principů (toho, co je správné nebo naopak nepřipustné), podle něž se má lidské jednání a rozhodování řídit a hodnotit;

Plní funkci

- poznávací,
- regulativní a
- humanizační.

2. **praktická filozofie** (Anzerbacher): mravnost člověka se odráží v jeho **CHOVÁNÍ**.

Chováme se tak, jak to máme zakotveno ve svém osobním schématu (zkušenost, výchova, postoje, okamžitá nálada)

Co víme o mravní výchově?

(obecné předpoklady pro pochopení problematiky):

- Jejím cílem je morální osobnost = autonomní, vnitřně integrovaná, svobodná a zodpovědná osobnost, která uvědoměle mravně jedná na základě svého vnitřního přesvědčení a v souladu se společensky přijatými mravními normami (za účasti svědomí jako vnitřního regulátora jednání a chování)
- Tedy nikoli člověk, který se dobře orientuje v morálních požadavcích a dokáže dobře komunikovat ve svůj prospěch, ale člověk, který je morálně autentický – věrohodný, jeho skutky jsou ve shodě s tím, co říká, uplatňuje morálku jako praktickou filozofii
- Souvisí s výchovou vůle a charakteru a s rozvojem hodnotového systému osobnosti

Cílovou kvalitu MV si můžeme představit jako dosažení tzv.
”morální kompetence osobnosti”:

integrují se v ní:

- **znalosti mravních norem** (dítě - člověk ví, co je správné a nesprávné, dobré a špatné, co se má a co se nemá),
- **chování ve shodě s nimi** (dítě – člověk se rozhoduje o určitém způsobu jednání a přejímá za jeho důsledky odpovědnost)
- a to vše v souladu s **vnitřními motivy osobnosti - postoji, potřebami, zájmy a hodnotovou hierarchií, příp. svědomím** (to, jak se chová, vyplývá z přirozenosti a autentičnosti člověka; chová se např. ”správně”, i když ví, že tímto činem nic nezíská, ba naopak ”tratí”; důležitý je ”dobrý pocit”, osobní přesvědčení, klidné svědomí).

Tuto osobnostní charakteristiku označujeme jako **morální autonomie** (jednání na základě vlastního svobodného rozhodnutí); jejím opakem je pak **morální heteronomie** (jednání na základě vnějších tlaků či rozhodnutí).

Podmínka úspěšnosti mravní výchovy: **respektování zvláštností morálního vývoje**

Psychologická východiska- teorie J. Piageta a L. Kohlberga:

1.

J. Piaget: 2 stádia mravního vývoje osobnosti

1. **stádium heteronomní morálky** – zhruba do konce mladšího školního věku (podle zralosti dětí) do 7-9-10 let (podle zralosti dětí):

dítě vnímá vnější vedení, předkládané normy a pravidla, odměnu a trest a autoritu dospělého jako zcela legitimní. V tomto období se zdůrazňuje význam "osvíceného autoritářství";

2. **stádium autonomní morálky** – zhruba střední a starší školní věk a výše:

dítě (člověk) vnímá mravní normy a vedení skrze vlastní zvnitřněný systém mravních norem a hodnot, při posuzování dobra a zla, správného a špatného zvažuje jejich priority a význam, samostatně se rozhoduje a v ideálním případě postupně přijímá odpovědnost za svá rozhodnutí a činy (za účasti svědomí).

L. Kohlberg - 3 stádia mravního vývoje

1. stádium prekonvenční (předškolní věk)

- Amorální stádium (egocentrismus: dobré je to, co je dobré pro mne),
- Individualismus - hledání osobního prospěchu – odměna a trest (“tržní” přístup, dobrý čin se musí vyplatit)

2. stádium konvenční (mladší a střední školní věk, 7-11 let) – mravní jednání i hodnocení se podřizuje skupině (správný chlapec, hodná dívka); autorita a sociální pořádek jsou přijímány jako přirozená povinnost.

- Plnění požadavků autority a konformita (“hodné dítě”) – 1.-2. třída
- Řád a zákon (respekt k společenskému uspořádání a dodržování pravidel a zákonů, funguje svědomí) – 3. tř. a výše

3. stádium postkonvenční (12 let a výše) – jednání směřuje k nalezení “společné úmluvy” ve vztahu k platným pravidlům (užitečnost a právo jednotlivce) a smysl pro povinnost a zákonnost (pravidla je žádoucí měnit, pokud pro to existují morální argumenty - nakonec (v nejvyšším stádiu, tj. jen u malé části populace) dospívá k univerzálním etickým zásadám (kategorický imperativ - Kant) “vyšší princip mravní”.

- Společenská úmluva, smysl pro spravedlnost a zákonnost
- Univerzální etické zásady

Pedagogická charakteristika procesu MV

podle vývojových etap v ped. smyslu:

1) předškolní věk:

Dominantní výchovný úkol – rozvoj elementárního mravního jednání na návykovém základě (základy společenského chování – poprosit, poděkovat, chovat se slušně, mluvit pravdu, neskákat dospělým do řeči, přiměřeně respektovat autoritu,...) a **pěstování schopnosti empatie**

Hlavní výchovné prostředky: odměna, pochvala (posilování správného chování), trest (eliminace nežádoucího chování), správný vzor, pravidla a pozitivní vedení

2) mladší školní věk (6 – 10,12 let):

Dominantní výchovný úkol – rozvoj mravního vědomí (senzitivní období v oblasti rozumového rozvoje po 6. roce věku), tj. **osvojení základních mravních norem:** co je dobré a zlé, správné a nesprávné a proč (pochopení)

Hlavní výchovné prostředky: srozumitelná a přirozená **pravidla**, mravní **poučování** a **vysvětlování**, komentovaná a sociálně sdílená **zkušenost**, dobrý (ale i negativní) **vzor** (i literární hrdina), **vedení**, **pochvala**, **trest**, **pozitivní uplatňování autority**,

3) starší školní věk (10,12 – 16,18 let):

Dominantní výchovný úkol - rozvoj mravního přesvědčení na základě interiorizace osvojených mravních norem za účasti citů a vůle (rozvoj funkce svědomí jako vnitřního regulátora jednání a chování) – mravní seberegulace a sebekontrola.

Hlavní výchovné prostředky:

- **pravidla** - pevný řád a režim výchovné vedení (autorita, spravedlnost, důslednost)
- **sociálně sdílená zkušenost** - diskuse o etických problémech, **sociální vzory**
- **pochvala** (odměna) a adekvátní trest (nejlépe přirozené následky)

Význam pozitivní stimulace.

2) raná dospělost (adolescence):

Dominantní výchovný úkol – rozvoj uvědomělého mravního jednání na základě přesvědčení – autonomní morálka – sebevýchova

Hlavní výchovné prostředky: indirektivní výchovné metody – režim, pochopená a přijatá pravidla (uvědomělá kázeň), dobré vzory, sebereflexe, sebevýchova.

Metody mravní výchovy:

1. přímé (direktivní)

(stádium heteronomní morálky)

- **mravní vysvětlování a poučování**
- **kladení požadavků, vymezení pravidel**
- **vedení - přinucování, donucování**
- **cvičení**
- **přesvědčování**
- **příklad**
- **kontrola (dozor)**
- **hodnocení – odměna a trest.**

Metody nepřímé (indirektivní)

(stádium autonomní morálky)

- **vzor**
- **režim a řád**
- **tvorba a dodržování pravidel a norem**
- **pozitivní vých. prostředí (klíma, veřejné mínění)**
- **diskuse (řešení etických dilemat)**
- **získávání**
- **vyvolávání a tlumení citů**
- **sebekontrola, peer – spolupráce**
- **samospráva**
- **sebereflexe, sebevýchova**

Podle Kotáskové (Vacek 2000, s. 73) mohou vychovatelé (především rodiče a učitelé) zajistit dosažení morální zralosti dětí těmito podmínkami výchovy:

- bohaté rodinné prostředí, kde se děti mohou ztotožnit s dospělými jako sociálními vzory (demokratické vedení, bezkonfliktnost, přátelskost k dítěti, bezproblémové zvládnutí role matky, otce);
- uplatňování takových výchovných strategií, které mobilizují u dítěte vnitřní síly k vyhovění požadavkům (z pozice lásky, ocenění, empatie);
- v konfliktních situacích je dítě vedeno k pochopení problému a jeho řešení se zdůvodňuje humánními potřebami a konsensem, nikoli nutností vyhovět autoritě; to rozvíjí u dítěte schopnost předvídání důsledků svých činů a umožňuje přijímat odpovědnost za vlastní rozhodnutí; přestupek má dítě vždy šanci napravit;
- dětem jsou poskytovány příležitosti a zkušenosti s různorodými interakcemi v různých situacích a rolích;
- děti mají možnost získávat zkušenosti s příslušností k různým skupinám s odlišnými pravidly chování.

Trest v mravní výchově:

K úvaze: NEEXISTUJÍ VLASTNĚ ŽÁDNÉ SPRÁVNÉ, PŘIMĚŘENÉ ČI

**NUTNÉ TRESTY; učí nás v podstatě, že mít moc nad druhým je
důležitější, než chovat se správně (Kopřiva)**

Proč trestáme???

- Z výchovných důvodů (vštípit morální principy; chceme, aby děti dodržovaly pravidla a dohody; pocit zodpovědnosti; ...pro ponaučení, pro výstrahu ostatním; prevence: zabránit dalšímu nežádoucímu chování)
- Tradice, převzatý sociální model – zvyk, model převzatý z rodiny; sociální tlak – aby nás jiní dospělí neodsoudili, že dítě netrestáme; snaha dosáhnout poslušnosti apod.
- Emoce: nezvládnutí vlastních emocí, vybití vzteku, špatné nálady, strachu o dítě
- Potvrzení moci: prosadit svou pravdu, potvrdit si autoritu, udržet si svou moc; msta, odplata, pocit nadřazenosti; uspokojení z utrpení druhého
- Nevědomost, pohodlnost: bezradnost, neznalost alternativ, pocit bezmoci; mít klid,
- Osobní problémy, časový stres; náladovost, podrážděnost, zklamání, problémy v komunikaci; odřeagování vlastních problémů; rychlé řešení

TREST JE VÝRAZEM MOCENSKÉHO MODELU VÝCHOVY A NEVEDE K UPEVNĚNÍ MORÁLKY A HODNOT.

Je třeba vědomě usilovat o partnerský výchovný model!!!

T. Lickona publikoval v roce 1992 v USA komplexní projekt s názvem ***Výchova charakteru aneb Jak naše školy mají učit respektu a odpovědnosti*** (Vacek 2000, s. 83). Navrhuje 12 strategií, které vedou k naplnění tohoto záměru (9 se uplatňuje v rámci třídy, 3 v rámci školy):

- ***Učitel jako ochránce / pečovatel, model chování a rádce.***
- ***Třída jako morální společenství (respekt, pomoc, sounáležitost, plnohodnotnost členů).***
- ***Třídní normy a pravidla (jako základ uvědomělé kázně).***
- ***Demokratické prostředí třídy (spolurozhodování, společná zodpovědnost, "dobře se nám zde žije").***
- ***Hodnoty vyučované v rámci kurikula (provázanost výchovy s obsahem vyučování).***
- ***Kooperativní učení (spolupráce, práce v týmu).***
- ***Potřeba "dobře vykonané práce" (odpovědnost za vlastní výkon, vysoké nasazení, osobní maximum, posilování vztahu k hodnotě lidské práce).***
- ***Morální reflexe (prostřednictvím diskusí, čtení, psaní, nácvik "správných rozhodnutí" a argumentace)***
- ***Řešení morálních konfliktů (nacházet spravedlivá a nenásilná východiska).***

Základ mravní výchovy = prosociálnost

- **Prosociálnost** = schopnost konat dobro pro druhého člověka bez očekávání odměny nebo protislužby.
- **Prosociální chování** = chování, které je zaměřeno na pomoc nebo prospěch jiných osob, skupin nebo dosahování společenských cílů bez aktuálního očekávání odměny.
Altruismus.

Smysl výchovy k prosociálnosti:

- **rozvoj občanských ctností**
- **výchova ke komunikaci, kooperaci a proti násilí**
- **rozvoj sociálních dovedností dětí**
- **prevence dětské agresivity a delikvence**

Pozn.: „Dobry občan „ (podle P. Piťhy) =

1. **dobry soused**
2. **laskavy rodič**
3. **spolehlivy pracovník**

Projekt “Etická výchova”

- **V USA** - v 70. letech Projekt “Etická výchova” - intenzivně řeší, jak eliminovat ve společnosti **“odcizení” mezi lidmi**, nezájem a agresivitu;
- Do **výchovných programů škol** se dostávají pokusy psychologů o systematický rozvoj sociálně žádoucího chování dětí (Wyne, Ryan aj.).
- **V Evropě** - prof. **R. Roche Olivar** z Nezávislé univerzity v Barceloně je autorem dnes již známého **projektu “Etická výchova”**, (80. léta), jehož modifikace se realizuje asi od r. 1995 na Slovensku (jako volitelný předmět na ZŠ) a **od r. 1999 i u nás.**

Cíl projektu Etická výchova: *prosociální chování*

1. poskytnou fyzickou pomoc
2. poskytnout fyzickou službu
3. darovat, půjčit, rozdělit se
4. poradit, vysvětlit
5. potěšit a povzbudit smutné lidi
6. vyjádřit pozitivní hodnocení druhého s cílem podpořit jeho sebeúctu, sebedůvěru (pochvala, uznání,
7. se zájmem naslouchat druhým
8. snažit se je pochopit, vcítit se do nich (empatie)
9. solidarnost – aktivní účast s druhými v jejich obtížích
10. vytvářet atmosféru pokoje a svornosti ve skupině; snažit se zmírňovat protiklady, dosáhnout porozumění a dohody, hledat, co nás spojuje s ostatními.

Obsah projektu – témata:

1. Komunikace (umět navazovat pozitivní kontakty s druhými v zájmu „dobrého života“)
2. Důstojnost lidské osoby, úcta k sobě (vztah k sobě samému – základ pro další vztahy)
3. Pozitivní hodnocení druhých (hledat na druhých to dobré)
4. Tvořivost a iniciativa (věřit si a být aktivní v životě, zkoušet nové věci)
5. Vyjádření a komunikace citů (nebát se říkat druhým „jsi fajn“)
6. Empatie (umět a chtít se vcítovat do druhých, chápat jejich pohnutky)
7. Asertivita (hájit vlastní pocit důstojnosti a nezávislost, ale neomezovat druhé)
8. Reálné a zobrazené vzory (prosociální výchova nápodobou)
9. Pomoc, přátelství, spolupráce (aktivní pozitivní účast na životě komunity)
10. Komplexní prosociálnost (hájit zájmy potřebných ve společnosti; vztahy typu jedinec - skupina a skupina – skupina).

Dílčí témata projektu EV:

- Škola jako společenský systém, ostatní společenské systémy.
- Solidarita s potřebnými (osobami, společenskými skupinami, národy).
- Jak se vyrovnat se sociálními problémy.
- Boj proti sociální nespravedlnosti (sociální kritika, občanská neposlušnost, nenásilí jako politický nástroj).
- Vztah mezi společenskými skupinami a národy.
- Jednota lidské rodiny.

Důležitou podmínkou účinnosti etické výchovy je výchovný styl vychovatele, který má tyto zásady:

1. vytvořit z třídy výchovné společenství (všichni společně a navzájem)
2. přijímat druhého takového, jaký je, vyjádřit mu sympatie
3. atribuce prosociálnosti (apriorní předpoklad, že se dítě chová prosociálně)
4. stanovit jasná pravidla
5. induktivní disciplína (vycházet z empatie, konflikty řešit neagresivně, vést k sebekontrolě)
6. vybízet k prosociálnosti
7. odměny a tresty používat přiměřeně
8. do výchovného procesu zapojit rodiče
9. vytvářet radostnou atmosféru pro soužití, pozitivní klima ve třídě.

Podmínka školní výchovy: vytvořit z třídy výchovné společenství (všichni společně a navzájem)

- **více než soutěživost zdůrazňovat spolupráci**
- **dbát na dodržování pravidel**
- **zapojit do vytváření pravidel děti**
- **vytvořit podmínky, aby každý žák mohl zažít úspěch**
- **nedovolit, aby se žáci soustředili sami na sebe – pomoc ostatním, slabším**
- **hovořit se žáky jako se sobě rovnými (partnerství)**
- **být otevřený vůči názorům, potřebám a návrhům dětí**
- **svěřovat jim odpovědnost přiměřenou věku**
- **pracovat s jejich individualitou (osobní pozornost, v den jejich narozenin gratulovat, vzájemné obdarování,...)**

ZÁVĚREM:

- Etická výchova ve škole může být cestou, jak řešit dlouhodobou „krizi“ ve výchově (ve společnosti).

Podmínka:

- učitelé si musí problém uvědomovat
- musí ho chtít řešit
- musí vědět jak

Např. úkol:

„VYMYSLETE SI ZPŮSOB, JAK ZMĚNIT SVĚT, A ZAČNĚTE TU MYŠLENKU USKUTEČŇOVAT.“

HYDEOVÁ, C. R. Pošli to dál. Praha : Ikar 2003.

Literatura:

- **ANZENBACHER, A.** Úvod do filozofie. **Praha : SPN, 1990.**
- Etická výchova – program a osnovy vyučovacího předmětu. **Praha: MŠMT, 1999.**
- **EYRE, L. a R.** Jak vychovávat děti k hodnotám. **Praha : Portál, 2000.**
- **HORKÁ, H.** Výchova pro 21. století. **Brno: Paido, 2000.**
- **KOPŘIVA, P.; NOVÁČKOVÁ, J. a kol.** Respektovat a být respektován. **Kroměříž : Spirála, 2005.**
- **KUČEROVÁ, S.** Pedagogická antropologie a axiologie. **Brno: PdF MU 1992**
- Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání. **Praha : VUP 2005**
- **ROCHE OLIVAR, R.** Etická výchova. **Bratislava: Orbis Pictus Istropolitana 1992.**
- **STŘELEČEK, S. a kol.** Kapitoly z teorie a metodiky výchovy II. **Brno : PdF MU 2005.**
- **VACEK, P.** Morální vývoj v psychologických a pedagogických souvislostech. **Hradec Králové, Gaudeamus, 2000.**
- **VYSKOČILOVÁ, E.** Příručka pro učitele. **Praha : Portál, 1995.**